

ARCANA LINGUARUM

KÖSZÖNTŐ KÖTET A 80 ÉVES
BAŃCZEROWSKI JANUSZ PROFESSZOR
TISZTELETÉRE

Szerkesztette
Pátrovics Péter

ELTE BTK
SZLÁV ÉS BALTI FILOLÓGIAI INTÉZET
LENGYEL FILOLÓGIAI TANSZÉK
BUDAPEST, 2021

KIADVÁNY TÁMOGATÓJA
Lengyel Intézet

SZERKESZTÉSben KÖZREMŰKÖDÖTT
Dr. Várnai Dorota

SZAKMAI LEKTOROK

Hamsovszki Júlia

Kocsis Adrienn

Kolasińska Iga Julia

Dr. habil. Pátrovics Péter

Uhriňák Štefan

Várnai-Cavaleiro Luca

Dr. Várnai Dorota

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ

Dr. habil. Janiec-Nyitrai Agnieszka

BAŃCZEROWSKI JANUSZ FÉNYKÉP, KÉPGALÉRIA

Dr. Pátrovics-Egri Éva

© Szerzők

Kiadja: az ELTE BTK Lengyel Filológiai Tanszék
Felelős kiadó: a Lengyel Filológiai Tanszék vezetője

A borítót tervezte: Selley Tamás Ottó

Nyomdai kivitelezés: Robinco Kft.

ISBN: 978-963-489-340-0

TARTALOM

PÁTROVICS PÉTER: Lectori salutem!	9
JOANNA URBAŃSKA: Życzenia urodzinowe	11
Tabula gratulatoria	13
BALÁZS GÉZA: A nyelvtől a folklórig és a folklórtól a nyelvig: ve- lünk született struktúrák	15
BÁRDOSI VILMOS: Ritka betűk a francia értelmező szótárakban	25
BENÓ ATTILA – NAGY SÁNDOR ISTVÁN: Romániai magyar fordítók lengyel műfordításai	45
BUBAK GRZEGORZ: Alternatywna historia – propaganda komuni- styczna tworząca nieprawdziwy wizerunek Armii Czerwonej na przykładzie węgierskiej twórczości filmowej	59
CSÉBY GÉZA: Święty Jan Nepomucen w kulturze krajów Grupy Wyszehradzkiej	71
CSISZTAY GIZELLA: Grácia emlék, Óbuda.....	83
DUDÁS ELŐD: Regionalitás a horvát helyesírás történetében	91
DUDÁS MÁRIA: A <i>férfi</i> nyelvi képe a magyar és bolgár frazeológiá- ban	101
DZIEWOŃSKA-KISS DOROTA: Szanowny Panie Profesorze!	111
FÁBIÁN ZSUZSANNA: Olasz jövevényszavak a magyar és a lengyel nyelvben: az OIM-projekt bemutatása	113

GERENCSÉR TIBOR: Eggerth Márta és Jan Kiepura – a két világháború közötti magyar-lengyel zenei kapcsolatok elfelejtett fejezete	129
GZIŃSKA CSILLA: <i>A Rendőrségtől A mosoly birodalmáig</i> . Egy Mrożek-darab magyarországi útja az abszurdtól a posztdramatikus színházig	139
GÓSY MÁRIA: Megfelelőségi javítások fiatalok és idősek spontán beszédében	157
GYÖNGYÖSI MÁRIA: Blok és Goethe: egy költői formula genealógiájához (a <i>Rózsa és Kereszt</i> és a <i>Faust</i>)	175
HAMSOVSZKI JÚLIA: Az élet mérföldkövei a fák kulturális konceptualizációiban az orosz népdalok tükrében	189
JANIEC-NYITRAI AGNIESZKA: Pod znakiem Uroborosa, czyli zamiana mięsa w furkot. Idea wiecznego powrotu w zbiorze <i>Kucajac</i> (2015) Andrzeja Stasiuka	199
JANUS-SITARZ ANNA: Dylematy wokół adresata współczesnej literatury dziecięcej	209
JÁSZAY LÁSZLÓ: Hogyan javítunk, hogyan javítsunk? Gondolatok a javításról az orosz nyelvi variancia és a nyelvi változások figyelembevételével	219
KAPRONCZAY KÁROLY: Orsós Ferenc és a katyńi tömegsírok azonosítása	235
KOUTNY ILONA: A barát nyelvi képe a magyarban	249
KROÓ KATALIN: Dosztojevskij-szereplők megszólalásáról a művészi nyelvalkotás problémájának tükrében (<i>Feljegyzések az égerlyukból</i>)	257

LESFALVI TIBOR: A szlovák (biblikus cseh) nyelv szerepe Szarvas város történetében a 18-19. században	273
LUKÁCS ISTVÁN: Élet és irodalom halmazállapotai (Cankar, Makovič, Kiš)	291
MANDICS GYÖRGY: Csiki csoda	301
MENYHÁRT KRISZTINA: „Sípbal, dobbal, nádi hegedűvel”: hangszer- rek a magyar és a bolgár frazeológiában etnomuzikológiai és nyelvészeti szemszögből	319
NAGY LÁSZLÓ KÁLMÁN: Kariera mało znanej węgierskiej powieści o Armii Czerwonej w Polsce: <i>Syberyjski garnizon</i> Rodiona Mar- kovitsa.....	331
NÉMETH ORSOLYA: Néhány posztszovjet fantomállam a lengyel tényirodalom tükrében	343
PACSAI IMRE – NAGY SÁNDOR ISTVÁN: <i>A lánc</i> szavunk etimológiai vizsgálata	353
PÁTROVICS PÉTER: Adalékok egyes fák lengyel nyelvi képének re- konstrukciójához	371
RÁDULY ZSUZSANNA: A magyar és a lengyel nyelv eponimáinak szemantikai, stilisztikai jellemzői	381
SNOPEK JERZY: Kategorie sensualne w przekładzie (z języka węg- ierskiego)	399
STEFAŃCZYK WIESŁAW TOMASZ: O rzeczownikach zakończonych pierwotnie na spółgłoski wargowe miękkie we współczesnej standardowej polszczyźnie	407

SUTARSKI KONRAD: Szanowny Jubilacie, drogi Januszu!	415
SZAWERDO ELŻBIETA: Nasz Polak w kontekście wybranych utworów Móra Jókaiego i Kálmána Mikszátha	417
SZCZEŚNIAK KRYSZYNA: Dąb, drzewo mocne i dające oparcie	435
UHRNÁK ŠTEFAN: Ethnic stereotypes – How are Slavic people perceived?	455
VÁRNAI DOROTA: Egy Balassi-vers nyomai a régi lengyel irodalomban	465
VIG ISTVÁN: Hiperkorrekt fonémahelyettesítés néhány itáliai újlatin eredetű csa horvát szóban	475
WOLNY-ZMORZYŃSKI KAZIMIERZ: O artykule wiralowym	485
ZOLTÁN ANDRÁS: Czy pol. <i>starać się</i> może być bohemizmem?	493
ZSILÁK MÁRIA: A keletiszlovák nyelvjárások genézisének kérdései és helyük a szlovák nyelvben	503
Képgaléria	515

Hogyan javítunk, hogyan javítsunk? Gondolatok a javításról az orosz nyelvi variancia és a nyelvi változások figyelembevételével

JÁSZAY LÁSZLÓ

DSc, egyetemi tanár, professor emeritus, ELTE BTK,
Orosz Nyelvi és Irodalmi Tanszék (Budapest)

Резюме: Статья посвящена проблематике нарушения нормы и, в этой связи, вопросу об исправлении ошибок в речи иностранных (венгерских) учащихся с привлечением конкретных случаев с позиции преподавателя. Для анализа выделяется несколько трудных или спорных типов употребления, требующих при оценке разноаспектного рассмотрения. В статье рассматриваются некоторые случаи с колебанием в роде, проблема вариантности в управлении, деепричастные конструкции, а также случаи изменения или расширения лексического значения некоторых слов. С точки зрения преподавательской работы особое внимание уделяется примерам, вызывающим споры и находящимся на грани «допустимости и недопустимости».

Ключевые слова: исправление ошибок, нарушение нормы, изменение нормы, вариантность, колебание в употреблении

1. Általános bevezetés

A nyelvhelyesség kérdéseiben való állásfoglalás s ezzel együtt a nyelvi hibák javítása elkerülhetetlen velejárója az idegen nyelvet oktató tanár munkájának, de a kutató számára is a kérdések sorát veti fel. Bańcerowski Janusz egyik tanulmányában elméleti és általános nyelvészeti megközelítésben elemezte a „nyelvi helyesség” fogalmát (Bańcerowski 2009). A jelen dolgozatban konkrét, írott szövegekből (irodalmi művekből és a sajtóból) vett példák alapján, kimondottan gyakorlati nézőpontból foglalkozom a kérdéssel, és néhány érdekesebb eset felvillantásával azt próbálom bemutatni, hogy hétköznapi tevékenységünk során a hibajavítás nem ritkán komoly felkészültséget, különböző szempontok mérlegelését kívánja meg. A címadást illetően nem tagadom, a *Hogyan javítunk, hogyan javítsunk* kérdésfeltevésben lehet egy kis „áthallás” Lőrincze Lajos

egyik, a 80-as években publikált terjedelmes tanulmányával, mely a *Hogyan vitázunk, hogyan vitázzunk* címet viseli (Lőrincze 1985). A jelen munka címében jelzett témával közvetve e kiváló elemzés felidézése is célo. Lőrincze ugyanis az említett munkájában egy terjedő és sokak által vitatott, ill. nem kívánatosnak tartott nyelvi jelenség¹ okán több türelemre, nagyobb önmérsékletre és toleranciára szólít fel, és rámutat, hogy a nyelvhelyességi, a nyelvi változással kapcsolatos kérdések megítélése általában több szempontú vizsgálódást, gondos mérlegelést kíván, s nem utolsósorban a szép-irodalmi szövegek tanulmányozását, beleértve a klasszikusokat és a mai írók műveit. Úgy vélem, többek között ennek a felfogásnak a figyelembevételé is fontos az orosz nyelvre vonatkozó szabályok alkalmazását illetően. A hibák javításának az alapja természetesen nem lehet más, mint a nyelvi norma szempontjából történő értékelés minden konkrét helyzetben, s ez a tétel kiváltképpen iskolai vagy egyetemi dolgozatok, szövegek minősítésekor aligha vonható kétségbe. Ugyanakkor az is tény, hogy a norma nem abszolút értelemben statikus fogalom, nem tekinthető dogmának, de nem azonosítható a nyelvi úzussal sem (e kérdésről lásd alább). A normát az arra illetékes nyelvészek szükség esetén meg is változtathatják (erre több példát is találunk), törvényesítve ily módon a már elterjedt (s esetleg már régóta fennálló) gyakorlatot, jóváhagyva ezáltal a nyelvi variánsok használatát.

Egy másik előrebocsátott megjegyzésem egy nagytudású orosz kolléga egyik futólagos véleménynyilvánításával kapcsolatos: Viktor A. Fedoszov, aki csaknem két évtizedet dolgozott orosz anyanyelvi lektorként Magyarországon, egy beszélgetés során megjegyezte, hogy a magyar kollégák olykor szigorúbban javítanak, mint ahogy ezt ő maga tenné. Ismerve Fedoszov professzor tapintatos viselkedését, értenünk kell, hogy ez a megjegyzése a hazai orosz tanárookra nézve nem dicséret volt, hanem talán inkább elmarasztalás, csupán Viktor Alekszandrovics kritikái észrevételét a maga kifinomult stílusában hozta tudomásunkra. Magam is úgy gondolom (a néhány évtizedes oktatói s ennél fogva „hibajavítói” tapasztalatom alapján),

¹ A hivatkozott tanulmányban Lőrincze a befejezett melléknévi igenév állítmányi használatáról szóló szakmai vitát elemzi és értékeli. Konkrétan fogalmazva: a vita tárgya „a kérdés tisztázott”, „ez a probléma már megoldott” típusú használat.

hogy valóban előfordul sok olyan eset, amikor az indokoltnál szigorúbban ragaszkodunk valamilyen régen megtanult szabályhoz, miközben a szabály már akkor is némi egyszerűsítéssel pedagógiai szabályként került be a hazai köztudatba. Az esetek sorában tapasztalhatjuk, hogy számos gyakorlati szabály kiterjesztésének megvan a maga határai (ld. pl. az ige szemlélet szerzteágazó szabályainak a hierarchiáját). Ráadásul az is előfordulhat (igaz, ez ritka eset), hogy egy bizonyos szabály az évtizedek múltával eredeti érvényességéhez képest már valamelyest fellazult (vö. pl. a grammatikai és a logikai egyeztetés „konkurenciáját” – *Большинство участников уже приехало, ill. приехали*), teret engedve a varianciának.

De látnunk kell azt is, hogy a hibák javításakor a túlzásba vitt beavatkozás szándékának fordított irányával is találkozhatunk: ez az elnéző-megengedő hozzáállás gyakorta akkor fordul elő, amikor kevésbé érzékeljük valaminek a nem odaillő voltát, ezért azt nem is javítjuk. Az ilyesmi nem annyira a grammatika alkalmazásával, hanem inkább a szókinccsel, a szavak, kifejezések jelentésével vagy stílusértékével kapcsolatosan szokott megtörténni. A továbbiakban példákat hozok fel mind a „túlzott szigor” alkalmazására, mind az olyan esetekre, amikor a bizonytalanság érzése miatt javítás helyett hajlamosak vagyunk észrevétel nélkül átlépni valamely nem odaillő használati formán. A példaanyagban a javító tanár dilemmáját néhány morfológiai és szintaktikai jellegű, valamint lexikai jelentésbeli kérdésen mutatom be.

2. Ingadozás a főnév nemének meghatározásában

Az orosz főnév nemének meghatározása első megközelítésben teljesen evidensnek és egyértelmű feladatnak látszik. Mégis, mint látni fogjuk, olykor ez a morfológiai kategória sem mentes bizonyos dilemmáktól. Konkrétan behatárolva e kérdést, előre bocsátjuk, hogy az alábbiakban a nem ragozható idegen eredetű főnevek neméről esik szó.

Lássuk hát kiemelt és egyúttal kiindulási példaként a *кофе* főnév nemének alakulását! Hagyományosan a nyelvtanulás különböző szintjeitől függetlenül mindig kizárólag hímnemű főnévként követelték meg a használatát, holott – szintén hagyományosan – már régóta használták és használják az utóbbi időkig bezárólag (szóban

és írásban egyaránt) semleges nemben is. Szögezzük le már előljáróban: az ingadozás ellenére tudomásul kell vennünk, hogy a *кофе* főnevet jogosan tanítják hímneműként, hímnemben javasolva (vagy előírva) az egyeztetést, ugyanis hivatalosan ez számított normatívnak, továbbá a hímnemben történő egyeztetést mindenkor és minden beszédhelyzetben kifogástalannak tartották. Ezzel szemben a semleges nemű használat általában beszélt nyelveinek („раз.”)² vagy – egyesek szemében – „iskolázatlannak” minősült. Az ilyen alapon tett megkülönböztetés nagyjából rendben is van, de a kérdésnek az a része már vitára ad okot, hogy egy mai értékrend szerint számos helyzetben elfogadható (akár mint „megengedett”, akár mint „megtűrt”) változatot nemcsak pusztán kijavítunk (lényegében tiltunk), hanem annak használatát következetesen büntetjük is. Például iskolai dolgozatokban pont levonásával, ami a végső osztályzat kialakítása szempontjából nem közömbös.

A szakirodalom és a nyelvi példák tanúsága szerint az látszik a leginkább célravezetőnek, ha a két különböző nemben való egyeztetés kapcsán stilisztikai variánsokról beszélünk, s ennek megfelelően a semleges nemű (beszélt nyelvi) használat számos szituációban nem jelenti a norma megsértését (vö. a „szituatív norma” fogalmával), inkább „nyelvi ízlés”³ kérdése a norma keretein belül. Tehát ha már ragaszkodunk a semleges nem kijavításához, azt megtehetnénk úgy is, hogy nem szankcionáljuk annak használatát. Ami pedig a norma határainak kijelölését illeti, figyelembe kell vennünk e fogalom összetettségét. Nyina Valgina három vonatkozásban fogalmazza meg a norma jellemzőit: 1) az úzus mint funkcionális kritérium, 2) a nyelvi rendszernek való megfelelés mint strukturális kritérium, valamint 3) a társadalmi elfogadottság mint esztétikai kritérium alapján (vö. Валгина 2001: 295).

Mindenekelőtt le kell szögezni: a *кофе* semleges nemben történő használata nem új fejlemény, egyáltalán nem csupán az utóbbi évtizedekhez köthető jelenség. Például a *кофе, которое* formájú

² Az orosz nyelvészek többsége a „раз.” minősítésű használatot az irodalmi köznyelv keretein belül értelmezi, ami pedig az általános felfogás szerint a normán kívül esik, azt a „просторечие” (értsd: vulgáris-népnyelvi) minősítéssel illeti.

³ Az utóbbi évtizedek nyelvészetében – az orosz és a hazai szakirodalomban egyaránt – a nyelvhasználati formák értékelésében a „nyelvi ízlés” szempontja is előtérbe kerül (vö. Костомаров 1994, Nádasdy 2003).

egyeztetés már Karamzin egyik művében is előfordul (1793), de Korolenkonál is (1895), továbbá L. N. Andrejev ilyen jellegű példái is több mint egy évszázadosak (1908, 1916). Idézzünk egy-egy példát a *который* vonatkozó névmás semleges nemben történő egyeztetésére a különböző korok műveiből:

„Зато мы с италиянцем пьем в день чашек по десяти кофе, которое везде находили (Н. М. Карамзин. Письма русского путешественника). Они вставали утром <...> мало разговаривали, пили в соседней комнате кофе, которое подавали им Роза с Анной <...> (В. Г. Короленко. Без языка). <...> Кружок от чашки кофе, которое любила пить молодая особа... (Л. Н. Андреев. Два письма). Я задремал, сидя в кресле, в ожидании пить кофе, которое заварил” (Б. Е. Белявский. Дневник).

Csupán jelezzük (ugyanis nyilvánvaló), hogy a semleges nem szerinti egyeztetett jelzős szerkezetre is bőségesen akad példa (mint pl. *крепкое, горячее, холодное, черное кофе*), de a hitelesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy összességében az irodalmi művekben, ill. az írott szövegekben lényegesen többször fordul elő a *кофе* hímnemű használata. Az említett tényeken kívül egyfajta rugalmasabb tanári állásfoglalás kialakítását illetően az sem mellékes körülmény, hogy az ezredforduló első évtizedében (2005) hatályba lépett ún. nyelvtörvény is támogatja a semleges nemű használati formát, melyet egyébként a szótárak közül némelyik már ezt megelőzően is megadott beszélt nyelvi változatként (pl. Розенталь, Теленкова 1976: 233) és amelyhez az akadémiai grammatika is hasonlóképpen viszonyul (ПГ-1, 1980: 469), ugyanis a semleges nem kérdésében a „megengedhető” (*допустимо*) minősítést használja. Érdekes, hogy az új akadémiai nagyszótár (melynek eddig 26 kötete jelent meg) csak hímnemű minősítést közöl (ld. БАС-8, 2007: 550), feltételezhető, hogy ebben inkább a hagyományos, a művelt emberekre jellemző használat konzerválása játszott szerepet.

Természetesen kauzális megközelítésben is fölvetődik a kérdés: mi lehet az oka annak, hogy egy *-e* magánhangzóra végződő idegen eredetű, nem ragozható főnév (azaz a *кофе* szó) a semleges nem helyett hímnemű minősítést kapott (s ráadásul ez a grammatikai jellemző évszázadokon át tartja magát), holott az idegen eredetű főnevek nagy többsége semleges nemben használatos, ami (*-e* végződéssel!)

nyilvánvalóan szabályosabb illeszkedést képviselne az orosz főnévi rendszerbe. A választ általában a *кофеи/кофий* változatokra szokás visszavezetni, ezeknek az alakoknak a használata ugyanis általános volt a 19. században, ami a klasszikus irodalom példáin is nyomon követhető. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a *кофеи/кофий* változatok elavultságuk ellenére a mai nyelvben sem ritkák, de használatuk ma vulgáris népnyelvinek (tehát normán kívülinek) minősül. Mindezek fényében egy másik kérdés is tisztázásra vár: vajon mi lehetett előbb, a *кофе* vagy a *кофеи*? A *кофе* változat is megjelent már a 18. században (azaz szövegekben adathozható), de a *кофе/кофеи* párhuzamosság mellett bizonyára nemcsak a *кофеи* volt hatással a *кофе* hímnemű használatára, hanem feltételezhetően az a tény is, hogy ezt a fogalmat a franciában is hímnemű főnév jelöli (*le café*), sőt, a németben is (*r Kaffee*), s mint közismert, e külső hatásoknak (de különösen a franciának) sokáig ki volt téve az orosz irodalmi nyelv szókincse. Az említett tényezőkhöz kívül talán az is szerepet játszhatott valamilyen mértékben, hogy a *кофе* szóhoz kapcsolható általánosabb fajfogalom a *напиток* 'ital' – hímnemű. Az idegen eredetű, nem ragozható főneveket ugyanis, amint azt számos ilyen eset tanúsítja, gyakran az asszociációs kapcsolataik alapján kezdték valamilyen nemben használni. A továbbiakban az ilyen alapon megállapított grammatikai nem akár rögzülhetett is normatív használatúként, ez történt például a *салями* és a *кольраби* szavak esetében, mindkettő nőnemű lett (a *колбаса* és *капуста* főnevek neme alapján), ill. a *цуккини* esetében, mely főnév hímnemű lett (vö. *кабачок, огурец*). Mindazonáltal a nem ragozható idegen szavak nemének alakulása leginkább a semleges nem felé húzott (pl. *такси, жури, цунами*), miközben némely esetben a mai napig fennmaradt a variancia is (pl. a *бренди* lehet hímnemű, mivel 'напиток' vagy semleges nemű, mert idegen eredetű s nem ragozható).

A kettős neműség jellemzi az *авеню* főnevet is, mely nőneműként (pl. *улица* vagy *аллея*) és semleges neműként is használható (pl. *широкая / широкое авеню*), de egy sajátossága miatt érdemes további figyelmet szentelni ennek a szónak. Fontos hozzátennünk, hogy az *авеню* esetében a szabad variancia nem vonatkozik a főnév *сorszámнеves* kapcsolataira. Ilyenkor ugyanis az *авеню* kizárólag nőneműként használatos (Горбачевич 1978: 175), amit az orosz nem-

zeti szövegtörzs (ruscorpora / НКРЯ) példái is egyértelműen visszaigazolnak (ld.: *первая, вторая... авеню; по пятой авеню* és hasonló használati formákat). Ez estben tehát a grammatikai minősítés tekintetében ún. pozicionális (értsd: az adott pozíciótól függő) kettéválásról van szó. Bizonyos értelemben elvileg hasonló jelenséggel találkozunk az ún. kettős aspektusú igék egynémelyikénél, nevezetesen a részlegesen kettős szemléletűek esetében. Ilyen igék például az *организовать, образовать(ся)* és a *преобразовать*. Ezek az igék annyiban kettős szemléletűek, amennyiben személyragos alakjaik folyamatos és befejezett jelentésben egyaránt előfordulnak (vö.: *Наша кафедра ежегодно организует свою традиционную конференцию* – itt folyamatos, ill. *В следующем году наша кафедра не организует свою традиционную конференцию* – itt bef.). Ezzel szemben infinitívusz-alakban, valamint múlt időben az említett igék egyértelműen befejezettek. Ezekben a pozíciókban folyamatos jelentésben az *организовывать (организовывал), преобразовывать (преобразовывал)* alakokat használjuk (erről bővebben Jászay 2019: 36–37).

3. Szintaktikai vonatkozású dilemmák

Voltaképpen mindössze két szintaktikai kérdéscsoportot emelek ki a hatalmas témakörből: az egyik a vonzat, ill. a vonzat-variancia problémája, a másik kérdés pedig a határozói igeneves szerkesztésű mondatokhoz kapcsolódik.

3.1. Először tehát a **vonzatnak** variánsok formájában történő megjelenésével foglalkozunk. Az alternatív vagy annak vélt lehetőségek igen gyakran viszonylagosak, ezért a könnyebb eligazodás érdekében a vonzatvarianciának különböző fokozatait kell elkülönítenünk. A hibajavítás szempontjából (a teljesség igénye nélkül) feltétlenül meg kell különböztetnünk az alábbi néhány esetet.

3.1.1. Optimálisnak tekinthetjük az olyan típusú varianciát, amikor a lehetséges vonzatok ugyanabban a lexikai jelentésben megtartják a semleges stílusminősítésüket is. Témánk szempontjából figyelmet érdemel a *любоваться* ige, melynek vonzata lehet *чем/кем-л.* vagy *на что/на кого-л.* Mindkét változat gyakori, a példák száma szinte végeláthatatlan. A különbség csupán az eltérő formákból adódó szemléleti háttér alapján ragadható meg: a *любоваться на*

что/кого-л. háttérében a *смотреть на что/кого-л.* jelentés húzódik meg, a *любоваться чем/кем-л.* vonzat pedig pontosan illeszkedik egy jól behatárolható, egy bizonyos fogalmi mezőt képező igecsoport vonzatstruktúrájához: *восхищаться, наслаждаться, увлекаться, интересоваться* – mindegyik ige esetében eszközhatározós esettel. A probléma voltaképpen abban nyilvánul meg, hogy a hazai oktatási gyakorlatban a tankönyvek tanúsága szerint csupán ez utóbbi változatot tanítják (tehát *любоваться чем/кем-л.*), nem véne tudomást a másik, egyenértékű változatról. Ad absurdum ennek olyan következménye is lehet, hogy a tanár kijavítja a *любоваться на что/кого-л.* használatát, tehát egy elfogadható, normatív változatot.

3.1.2. Előfordulnak olyan párhuzamosságok, amikor a „variancia” minősítés inkább csak formai alapon indokolt, ugyanis a két változat közötti különbség se nem stilisztikai, se nem árnyalati, hanem lényegében szemantikai tartalmú. Tehát az eltérő vonzatok cseréje a jelentés megváltozásához vezet. Például az *узнать* igét (‘megtud vmit vkitől’) bővíthetjük *у кого-л.* és *от кого-л.* vonzattal is, de az ily módon létre jött különbség nem pusztán „árnyalat”. Az első esetben tudatos, szándékos cselekedetről van szó (tehát a *megtud = megtudakol*), a másodikban pedig véletlenszerű, nem eltervezett cselekvésről (ezért az *узнать* igének *от кого-л.* vonzattal nincs is folyamatos párja).

3.1.3. A stilisztikai variánsok használatukat illetően idővel elszakadhatnak egymástól. Visszatekintve a 19. sz.-i írók, költők nyelvhasználatára, nem nehéz megállapítani, hogy az egykor normatívnak (sőt, etalonnak) számító vonzat bizonyos esetekben mára már szinte teljesen kiszorult a használatból. Például a *писать к кому-л.* helyett ma a *писать кому-л.* vonzat (*к* előjárószó nélkül) számít helyesnek. Bármennyire is emlékezetünkben él Tatyjana levelének ismert sora – *Я к вам пишу, чего же боле* – (vagy akár más klasszikus művekből vett hasonló példa), az előjárószóval használt vonzat ma már nem fogadható el, ezzel a változattal csak abban az esetben él a beszélő, ha a szövegben az archaikus használatnak meghatározott oka, célja van.

3.1.4. Ami kizárólag a mai orosz nyelv grammatikai fejleményeit illeti, a vonzat megváltoztatása, pontosabban, a stabilnak számító hagyományos vonzatnormától való esetleges eltérés érdekes

példákkal szolgálhat a nem orosz anyanyelvű elemző számára. Egy ilyen helyzet érzékeltetésére alkalmasnak látszik a főnévként használt *заведующий* melléknévi igenév-alak vonzatának napjainkban fel-felbukkanó „elmozdulása”. Amint az közismert, a szabályos vonzat eszközhatározós esettel fejeződik ki, általában *заведующий кафедрой* vagy *отделом* kapcsolódás formájában. De időközben megjelent a *заведующий кафедры*, ill. *отдела* típusú használati forma is. Első találkozásom ezzel a változattal (természetesen eltekintve az egyetemi órákon előforduló ilyen jellegű hallgatói példáktól) egy az utóbbi évtizedben tartott nemzetközi konferenciához köthető, melynek programfüzetében az orosz előadó neve után megadott beosztás ekképpen volt feltüntetve: *заведующий кафедры*. Az ilyen formában használt megnevezés ösztönzött a hasonló típusú példák keresésére. Az eredmény: hasonló példák, összességében csekély számban ugyan, de az utóbbi évek szövegei között a nemzeti szövegkorpuszban is fellelhetők. Íme néhány példa illusztrációként:

„А бывший **заведующий кафедры** отоларингологии, девяностолетний седой старичок профессор В. И. Воячек <...> успокоил меня... (Валерий Заико. Из космоса - в физику живых систем // «За науку», 2013). В 2008 году **заведующим кафедры** стал ученик В. И. Шумакова член-корр. РАМН Могели Шалвович Хубутия, директор НИИ скорой помощи им. Н. В. Склифосовского (За науку, 2013). **Заведующим кафедры** был избран митрополит Волоколамский Иларион <...> (Александра Сопова. Кафедра теологии МИФИ открыта многим верованиям // Известия, 2012.10.17). Еще одна пара пеликанов сейчас высиживает свое потомство, – рассказал «Комсомолке» **заведующий отдела** орнитологии Московского зоопарка...” (Комсомольская правда).

Az idézett mondatokhoz kívánczik a következő megjegyzés: Az ilyen típusú példák egyelőre csak sporadikusak, mégis jelezhetik egyfajta változás kezdeti megnyilvánulását. Ennek a változásnak valószínűsíthetően megvan a nyelvészeti alapja is: jelentését, használatát tekintve a *заведующий* alak már olyan mértékben „főnevesült” (azaz szubsztantiválódott melléknévi igenév alakjában), hogy igei jellege s egyszersmind igei vonzata (vö. *заведовать чем-л.*) erősen háttérbe szorult, a nyelvhasználó szempontjából elhalványult. Ugyanakkor az igei jelleg gyengülése nem történt meg a *заведование* deverbális származékszó esetében: nem véltlen, hogy a *заведование*

кафедрой 'a tanszék vezetése / irányítása' szókapcsolatban semmiképpen sem változtatható meg a vonzat, mivel itt egyértelműen cselekvést jelölő főnévvel (nomen actionis) van dolgunk. Persze a magyar anyanyelvű beszélő nyelvhasználatában a 'tanszékvezető' fogalom *заведующий кафедры* formában történő megnevezésekor aligha az itt említett okok húzódnak meg, sokkal inkább a szabály (ti. *заведующий чем-л.*) nemtudásáról vagy véletlenül történő figyelmen kívül hagyásáról lehet szó. Ettől azonban a kérdés még nyitott marad: hiba-e, ill. mennyire súlyos, milyen mértékű hiba egy magyar (vagy nem orosz) anyanyelvű által írt szövegben a *заведующий кафедры / отдела* szerkezet használata?

3.2. A **határozói igeneves mondatok** kapcsán is provokatív formában tesztem fel a kérdést: megkérdőjelezhető-e bizonyos esetekben a szubjektumok azonosságának a szabálya? Mint tudjuk, alapszabállyal van dolgunk, melynek követését könnyen ellenőrizhetjük, ha a határozói igenevet visszaalakítjuk igévé, s így nyilvánvalóvá válik, hogy ki végzi az adott cselekvést. Ennek megfelelően tehát, a *Мы гуляли, разговаривая об искусстве* – helyes mondat, mert '*Мы гуляли и мы (при этом) разговаривали об искусстве*', de a '*Включив радио, раздалась симфония*' mondat nem szabályos, mert a *включить* és a *раздаться* igékhez köthető cselekvés alanyai semmiképpen sem lehetnek azonosak. Az azonos szubjektumok figyelmen kívül hagyásának „bűnébe”, melyet Viktor V. Vinogradov „szintaktikai gallicizmusnak” nevezett (Виноградов 1938: 154–155), olykor-olykor a legkiválóbb írók is beleestek. Egy-egy ilyen kiragadott példára néhány oktatási célú kiadványban, egyetemi tankönyvben is történik utalás (Pl. Шведова, Лопатин 1989: 491, Болла, Палл, Папп 1990: 493), ezek közül idézünk néhány mondatot.

„Пройдя таким образом немного более двух верст, слышится что-то похожее на шум падающих волн (Лермонтов). Имея право выбирать оружие, жизнь его была в моих руках (Пушкин). Выходя из университетских ворот, нас встретили ворота тюрьмы (Герцен). Накурившись, между солдатами завязался разговор” (Л. Толстой).

A jelenleg is érvényes szabálytól való eltérést illetően a gyakorlati tapasztalat arra enged következtetni, hogy az említett norma megsértésének különböző fokozatai vannak. Adódnak olyan esetek, ami-

kor a szabálytalanság kevésbé szúr szemet, sőt olyanok is, amelyek szinte észrevétlenek maradnak. Többek között ez állapítható meg a téma egyik kutatójának Viktor A. Ickovicznak a sajtóból idézett példamondatai alapján (Ицкович 1982). Vizsgáljunk meg a szerző néhány példáját!

„Слушая музыку – прелюды и баллады Шопена, у нее слезы были на глазах” (Наука и жизнь, 1967, № 1).

Jóllehet a mondat szintaktikai értelemben valóban szabálytalan szerkesztésű, mégis logikailag bizonyos értelemben „védhető”. Tudniillik *‘он слушал музыку – у него были слёзы ≈ он плакал’*, tehát a függőessel kifejezett szemantikai szubjektum végül is nem szakad el a határozói igenévhez köthető szubjektumtól (*он*). Hasonló jelenséggel van dolgunk az alábbi idézetben is:

„Пройдя с фотокамерой по улицам города, мне представилась возможность снять несколько сценок” (Молодежь Молдавии, 23 ноября 1967).

Logikai értelemben itt is fennáll a megfelelés a szubjektumok között: *‘я прошел по улицам – я имел возможность снять...’*, ezért a mondat formai szabálytalansága kevésbé zavaró. De egyéb (szemantikai jellegű) körülmények is enyhíthetik a szabály megszegésének tényét. Például, amint egy rögtönzött tesztelésünkéből kiderült, az alábbi mondatot az orosz anyanyelvűek többsége (olvasás alapján vagy hallás után) hibátlan szerkesztésűnek fogadta el:

„Не зная китайской жизни, китайских традиций, эта мысль может показаться странной” (Новый мир, 1968, № 2).

Ebben a példában a szabálytalan szerkesztés azért válhat rejtetté, mert a „Не зная” nem kötődik konkrét személyhez, feltételes jelentésű tartalmat fejez ki általános formában (*если не знать, если не знаешь*). Ezért funkcionálisan közelít az azonos jelentésű előjárósós kapcsolathoz: *‘без знания китайской жизни...’*. Amikor a határozói igenév-alak funkcióját tekintve nyilvánvalóan közelít valamely előjárósós kapcsolathoz – mint például az *учитывая, полагая, имея в виду, исходя из, не считая* alakok estében –, a mondatok elfogadhatósági mutatója még erősebb, Ickovics értékelése

szerint, az irodalmi norma határán van vagy talán már a norma ke-
retein belül (Ицкович 1982: 132). Иyen megítélés alá esik például
a következő mondat:

„Учитывая привычки лошадей, в станках предусматривается специальный
навозный угол” (Наука и жизнь, 1978, № 8).

Végezetül lássunk egy olyan, deklaráltan is normatív, az akadémiai
grammatikából vett mondatot, melyben a határozói igenévhez köt-
hető szubjektumnak a főmondatban nem alanyesettel jelölt cselekvő
személy felel meg!

„Играя черными, чемпиону не удалось захватить инициативу” (ПГ-2, 1982: 182-
183).

Ez esetben Ickovics az akadémiai grammatika adott fejezetének
szerzőjeként megjegyzi, hogy a határozói igenév használata meg-
engedhető személytelen (értsd: alany nélküli), modális igét tartal-
mazó összetett állítmány esetén, amikor a szubjektum datívuszban
fejeződik ki.

4. Szavak és jelentésük

A helyes vagy kifogásolható nyelvhasználat eldöntése gyakran
nem egyszerű a szavak lexikai jelentése szempontjából. Az alábbi-
akban néhány kiragadott szót, ill. szókapcsolatot vizsgálunk meg.
A szavak kapcsolódásának lehetősége vagy lehetetlen volta nagy
mértékben függ azok jelentésétől, ill. megfordítva, maga a jelentés
konkrét formában a kérdéses szó kontextusában (vagy legalábbis
valamely minimális kapcsolatában) realizálódik. Idevágó példá-
ink kiválasztásának fő szempontjaként az szolgált, hogy milyen ok
húzódik meg az esetleges helytelen vagy legalábbis vitatható hasz-
nálat háttérében, s e körülmény tisztázása egyúttal a jelentéselem-
zés vonatkozásában is érdekes lehet. Választásunk az *абитуриент*,
именинник, szavakra, valamint a *чёрная работа* és a *новая традиция*
szókapcsolatokra esett.

4.1. Az *абитуриент* a mai oroszban nem ugyanazt jelenti, mint
a németben a *der Abiturient*. Tehát ez említett jövevényszó által jelölt
fogalom (hacsak nem archaikus használatól van szó) az oroszban

nem 'érettségiző diák', hanem 'egyetemre (a felsőoktatásba) jelentkező diák'. Másképpen fogalmazva, a latin eredetű német *r Abiturient* főnévnek szemantikailag az oroszban a 'человек, поступающий в вуз' felel meg. Következésképpen német-orosz (ill. latin-orosz) viszonylatban a *r Abiturient* (lat. *abiturientus*) és az *абитуриент* szavak „hamis barátok”. E szó sajátos (az eredeti jelentéstől eltérő) használatnak egyszerű magyarázata van: az oroszban a vizsgált szó eredeti jelentéstartalma még a 20. sz. első felében megváltozott, s ez a módosult jelentés azóta állandósult.

4.2. Kiemelt figyelmet érdemel az *именинник / именинница* főnév jelentésének alakulása is. A motiváló szóból (*именины* 'névnap') szabályszerűen következik az adott derivátum jelentése: 'a névnapját ünneplő személy (férfi, ill. nő)'. Csakhogy ebben az esetben jelentésbővülés ment végbe, aminek a háttérmagyarázata szintén kézenfekvő: orosz nyelvterületen fokozatosan jelentőségét veszítette a névnap megünneplése, s ezért az *именинник / именинница* képzéseket elkezdték a születésnapját ünneplő személyre vonatkoztatva is használni. Ez a használati forma már évtizedek óta általánosan elfogadottnak tekinthető. A mai nyelvhasználatban az *именинник / именинница* még tágabb értelmezésben, pusztán 'ünnepelt' jelentésben is előfordul, de használata újszülöttre (*новорожденный*) vonatkoztatva kifogásolható (vö. Горбачевич 1978: 64–65, Soproni 2008: 145).

4.3. A *чёрная работа* kifejezés mindenekelőtt az oroszul tudó magyar anyanyelvűek szempontból érdekes, mert a *fekete munka* (értsd: 'nem legális, az adófizetés megkerülésére irányuló munka') állandósult szókapcsolatnak más a jelentése, mint az említett orosz kifejezésnek, ami nyelvi hiba, sőt félreértés forrása is lehet. Az orosz kifejezés jelentése a 'nehéz, fáradtságos, durva, presztízs nélküli, szakképzettséget, szellemi felkészültséget nem igénylő munka' elemeiből tevődik össze, s az ettől eltérő átvitt értelmű használat esetén – például 'piszkos munka' értelemben – az adott kifejezést indokolt idézőjelbe tenni. Ugyanakkor az utóbbi időben megfigyelhető, hogy a jelzőnek határozóvá alakítása – *работа / работать по-чёрному* –, lehetővé teszi a 'nem legálisan' jelentésben történő használatot is – természetesen idéző jeles formában:

„«По-черному» работать не выгодно: его очередь на квартиру уже подошла, но он не может в нее вселиться, потому что не может подтвердить свой доход” (Андрей Молодых. В поисках позитива).

Az ilyen típusú példák alapján nem zárható ki, sőt, talán prognosztizálható is, hogy a *чёрная работа* kifejezés a közeljövőben a ‘nem legális munka’ jelentésben is fel-felbukkan majd. Ennek első jeleire Anna A. Zaliznyak már felfigyelt (Zaliznyak 2013: 10), s egy ilyen irányú jelentésbővülés azért sem volna meglepő, mert a német nyelvterületen dolgozó oroszok nyelvhasználatában kézenfekvőnek tűnik a német *Schwarzarbeit* szóösszetétel szemantikai tükörfordítása.

4.4. A *новая традиция* szókapcsolat esetében – ellentétben az előző példánkkal – nem merül fel a nyelvi interferencia problémája. Mindazonáltal jogosan vetődik fel a kérdés: elfogaható-e vagy ellenkezőleg, elítélendő a *традиция* főnév összekapcsolása a *новый* jelzővel? Konsztantyin Sz. Gorbacsovics már a 70-es években rámutatott e használati forma (mely akkoriban még kevésbé volt elterjedve) logikai ellentmondásosságára (Горбачевич 1978: 72). A *традиция* ugyanis, akárcsak magyar változatában a *tradíció*, olyan szokás, amely a régmúltból eredeztethető, olyan valami, amit megőriztek a jelen számára az egymást követő nemzedékek. Talán jobban érzékeljük a kérdéses jelző oda nem illő (vagy legalábbis szokatlan) voltát, ha nyelvünkben az idegen eredetű szót magyar szóval helyettesítjük: „új hagyomány”. E tekintetben az orosz nemzeti szövegkorpusz elemzése a következő képet tárja elénk. Az említett logikai pontatlanság ellenére viszonylag nagy számban fordul elő e vitatható használat⁴ (jellemző igei bővítményei: *начать, ввести, открыть, создать, заложить „новую традицию”, ill. появилась, родилась, сложилась, возникает, открывается „новая традиция”*), de talán az a tény egyelőre mégis óvatosságra inthet, hogy az ilyen példák nagy többségét inkább a sajtóban találhatjuk s kevésbé a szépirodalmi szövegekben. Úgy tűnik, a kérdéses használati forma elfogadása vagy elvetése napjainkban inkább nyelvi ízlés dolga, s feltehetően ez a szempont határozza meg a *Каким образом мы живём, как живём мы?* kérdésből adódó dilemmát is.

⁴ Annyiban vitatható, amennyiben nem fogadjuk el, hogy valamelyest megváltozott a *традиция* / *tradíció* szóhoz kötött fogalom tartalma.

Felhasznált irodalom

- Bañcerowski J. 2009. *Néhány gondolat a „nyelvi helyesség” fogalmáról.* Magyar Nyelvőr 133. évf. 2. szám, 125–129.
- Jászay L. 2019. *Az orosz ígeszemlélet oktatásának nyelvészeti alapjai.* Budapest. Tinta Könyvkiadó
- Lőrincze L. 1985. *Hogyan vitázunk, hogyan vitázzunk? A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai.* 162. szám.
- Nádasdy Á. 2003. *Ízlések és szabályok. Írások nyelvről, nyelvészetről (1990–2002).* Budapest. Magvető
- Soproni A. 2008. *Orosz kulturális szótár.* Budapest. Corvina Kiadó
- БАС–8, 2007. *Большой академический словарь русского языка.* Т. 8. Санкт-Петербург–Москва. Наука
- Болла К., Палл Э., Папш Ф. 1990. *Курс современного русского языка.* Ötödik kiadás, Budapest. Tankönyvkiadó
- Валгина Н. С. 2001. *Активные процессы в современном русском языке.* Москва. Логос
- Виноградов В. В. 1938. *Очерки по истории русского литературного языка XVII–XIX вв.* Москва. Учпедгиз.
- Горбачевич К. С. 1978. *Нормы современного русского литературного языка.* Москва. Просвещение
- Зализняк Анна А. 2013. *Русская семантика в типологической перспективе. К вопросу о термине ‘языковая картина мира’.* *Russian Linguistics.* 37, 5–20.
- Ицкович В. А. 1982. *Очерки синтаксической нормы.* Москва. Наука
- Костомаров В. Г. 1994. *Языковой вкус эпохи: из наблюдений над речевой практикой масс-медиа.* Москва. Педагогика-Пресс
- РГ-1. 1980. *Русская грамматика* ч. 1. Главн. ред.: Н. Ю. Шведова, Москва. Наука
- РГ-2. 1982. *Русская грамматика* ч. 2. Главн. ред.: Н. Ю. Шведова, Москва. Наука
- Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. 1976. *Словарь трудностей русского языка.* Москва. Русский язык
- Шведова Н. Ю., Лопатин В. В. (ред.) 1989. *Краткая русская грамматика.* Москва. Русский язык